

GORDANA VUKADINOVIĆ  
DRAGAN MITROVIĆ

## PRAVNE ISKRICE

Iz najnovije knjige G. Vukadinović i D. Mitrovića *Uvod u teoriju i filozofiju prava*, (2 prošireno i dopunjeno izdanje, izd. Dosije studio, Beograd 2020)

### *Autoritet*

Mora da je strašno verovati u neki autoritet kao istinu umesto u istinu kao jedini autoritet.

Pravni autoritet može samo propisati, dok pravna nauka može samo opisati ono što je pravni autoritet propisao.

### *Argument*

Ako je uverenje argument u religiji ili filozofiji, nije u nauci.

### *Vrednost*

Vrednost je uverenje da je nešto dobro zato što je istinito, ispravno, korisno, poželjno. Postoji i tamna strana: "ne-vrednost", koja je nepoželjna ili nedopustiva.

---

Prof. dr Gordana Vukadinović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, u penziji, e-mail: [gordvuk@gmail.com](mailto:gordvuk@gmail.com).

Prof. dr Dragan Mitrović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, u penziji, e-mail: [draganm@ius.bg.ac.rs](mailto:draganm@ius.bg.ac.rs).

### *Vrlina*

Vrlina (kao vrednost na delu) označava prepoznatu moralnu izvrsnost ličnosti. Ona je najviša tačka dosegnute vrednosti.

Tamnu stranu vrline predstavlja porok. Već iz ove razlike jasno proizilazi da je vrlina uže i strože doživljena vrsta vrednosti, jer nije svaka vrednost vrlina. Biti obdaren vrlinama znači biti izuzetno vredan u pozitivnom, a ne u negativnom smislu. I zlo je vredno, ali se ne smatra poželjnom vrednošću, a još manje vrlinom.

### *Vlast*

Umesto dekreta samodržaca kojima su nekad zarobljavali ljudska tela (duše su već zarobile duhovne vlasti), danas to čine "armije pravnika" donošenjem bezbrojnih propisa koje niko ne može da pročita, a kamoli da upozna i razume. Sve to se čini tako da se svetovnim putem zarobe i ljudske duše, a ne samo ljudska tela, jer su moći tradicionalnih duhovnih vlasti u opadanju.

### *Građanin*

Građani ne mogu biti vlasništvo države ni pod kakvim uslovima ili izgovorima, ali mogu da budu vlasnici svoje države.

### *Dostojanstvo*

Uvek kad postoji, dostojanstvo začinjava slobodu kao milosrđe pravdu.

Ljudsko dostojanstvo se ne poklanja već osvaja.

Jedino lično ljudsko dostojanstvo ne može da se proda, ustupi niti zameni dostojanstvom nekog drugog čoveka.

Zbilja, i dalje treba razmišljati šta će u budućnosti biti s ljudskim dostojanstvom i hoće li ga uopšte biti u ovom sve više dehumanizovanom svetu?

### *Estetika*

Estetika bavi pojmovima lepog i skladnog, naročito u umetnosti kao posebnom obliku ljudskog stvaralaštva, što nije slučaj sa etikom koja se bavi izučavanjem morala, tj. pojmovima dobrog i ispravnog. Budući da sve pojave u svetu sadrže vrednosti – to sve one mogu na neki način i u nekoj meri da budu lepe, čak i kad nisu dobre ili ispravne.

Estetske teorije i shvatanja su tragično uzaludni. Moguće je da ljudi poseduju nekakav prethodni pojam o lepom, pod uslovom da im je osećaj za estetsko urođen (npr., kao za moral ili pravdu), ali je gotovo nemoguće načelno pouzda-

no razgraničiti lepo od ružnog i stvoriti tačna estetska merila ili pouzdane estetske teorije i shvatanja. Ne kaže se bez razloga da se o ukusima (kao skupu ličnih ili srodnih estetskih /vrednosnih/ sudova do kojih um dolazi uz pomoć čula) ne raspravlja (*De gustibus non est disputandum*).

Ako su lepo i skladno glavni i obuhvatni predmeti estetike, tada se može ustvrditi kako je ono što je lepo univerzalna estetska vrednost, slično onom što je dobro, koje je univerzalna moralna vrednost zbog svoje ispravnosti, kao što je tvrdio Platon u dijalogu *Hipija*. Nevolja je u tome što ne može načelno tačno ni unapred da se odredi šta je lepo, a šta dobro (npr., ono što je lepo, ne mora da bude dobro ili ono što je dobro, ne mora da bude lepo, odn. ono što je skladno, ne mora da bude ispravno ili ono što je ispravno ne mora da bude skladno).

Kad god se govori o lepom, posredno se govori o ružnom. Reč je o korelativnim pojmovima: da nije ružnog ne bi se uopšte moglo znati šta je lepo, i obratno. Lepo nije moguće izvoditi iz lepog. (Ni ružno nije moguće izvoditi iz ružnog.)

I sam svet je suštinski lep, kao vrhunsko umetničko delo, jer sadrži najvišu moguću estetičnost posle Boga kao njegovog tvorca.

Izgleda da je težnja ka lepom urođena, a ka ružnom stečena.

Možda je pravo zbilja *ars poetica*, a pesnici “nepriznati zakonodavci sveta”.

### *Znanje*

Neznanje proizvodi zlo, a zlo se otklanja znanjem.

### *Zakon*

Nepravedan zakon, kad odstupa od prirodnog, nije zakon već “izopačenost zakona” (*legis corruption*).

Ljudski zakoni, umesto da počivaju na sili, treba da budu nadahnuti pravdom, a njihova primena začinjena milosrđem kad god je to moguće.

### *Istinitost*

Kad se za nešto tvrdi da je istinito, samo se kaže kako se za to nešto pretpostavlja da je istinito. Ipak, ljudima je prihvatljivije da se koriste pretpostavljenom ličnom istinitošću nego opovrgljivim stepenima objektivizovane istinitosti. Zbog toga se može reći kako osnovno istraživačevo rukovodno načelo treba da bude *pogodnost za rad*, a ne istinitost dobijenih iskaza. To je nužno jer je čovek tako “srećno udešen da nema nikakvog tačnog merila istinitosti”, ali ima “više izvrsnih merila netačnosti”.

### *Ispravnost*

Ispravnost je pravilno postupanje, ali ono nije obavezno istinito i (u tom smislu) pravedno postupanje. Tu se, dakle, ispravnost pojavljuje kao sredstvo a istinitost kao cilj ili poželjan rezultat. I to je to "istinito" viđenje stvari. Ispravno pravno postupanje ne mora da bude istinito, kao što ni ono što je pravno utvrđeno kao istinito ne mora da bude pravedno.

Kad bi samo ispravno sprovođenje procedure moglo pozitivnom pravu da pribavi svojstvo pravednosti, veoma brzo bi došlo do pravne anarhije. Štaviše, svaki poredak bi mogao da se nazove pravednim zbog ispravne primene prava. To znači da bi legitimnim mogao da se smatra i pravni poredak u kome se pravo uvek ne primenjuje ispravno. Očigledno, ispravnost je nužan uslov za primenu i normalno ostvarivanje prava, ali nije osnov njegove pravednosti.

### *Istina*

Istina uvek ide uz čoveka.

Istina se ipak saznaje a pravda uliva u pozitivno pravo, tj. povremeno se ova ploćuje u njemu u obliku pravičnosti.

Nešto što je istinito ne mora da bude ispravno s proceduralnog stanovišta (npr., kad sud utvrdi materijalnu istinu, ali zbog neispravno izvedenih pravila procedure mora krivca da oslobodi krivice). I obratno, nešto što je ispravno ne mora da bude istinito (npr., kad se pravila procedure ispravno izvode ali rezultat nije istinit zbog pogrešno utvrđene materijalne istine).

Izgleda da dosezanje istine više nije cilj, već uveravanje u istinitost. A to više nije teren znanja, već moći. Tako nastaju makulature.

### *Istorija*

Istorija je prepuna nasilja dok su vrednosti uvek miroljubive.

### *Izreka*

Pravne izreke potvrđuju da su pravници oduvek pokušavali da pravo izraze tačno, jasno, kratko, jednostavno i lepo uprkos tome što se za pravni jezik kaže da je hladan, kompaktn, bez osećanja ili poduka, zapovedan. To je jezik državne moći koja se nameće. Ali, pravni jezik je u isto vreme jezik borbe za pravo, borbe za etičke i estetske vrednosti prava koje pravna misao i sudska praksa pretiču u elegantna rešenja, ocharavajuće logičko zaključivanje i mudre izreke. Ove poslednje su dovoljan razlog da se ukaže na njihovu estetsku stranu koju čini spoj

idealnog i realnog u pravu, sapostojanja “siromaštva lapidarnog stila” i “bogatog osećaja pravde”. Zajednička odlika pravnih izreka može se sabrati u formuli: “jednostavnost je znak istine” (*simplex sigillum veri*).

Poenta svih izreka je u sledećem: uvek primenjuj pravo, ispravno koristi procedure, postupaj časno, budi kulturni i pristojan, nadahnjui se pravdom i pokaži spremnost za milosrđe. Lepota nije obavezna, ali je poželjna.

### *Jurisprudencija*

Jurisprudencija je prvo zbir pa tek zatim sistem, dok su teorija prava i filozofija prava uvek sistemi višeg i najvišeg stepena apstraktnosti.

### *Korisnost*

Korisnost potiče iz nužde, majke najvažnijih tekovina civilizacije. Tako je i s pravom. I ono postoji zbog toga što je korisno. Nekorisno pravo ne postoji, jer nikome ne treba.

### *Karakter*

Karakter je sudbina. Ne može se promeniti, ali se može popraviti ili pokvariti.

### *Karitativni princip*

Karitativni princip ne može da preraste u pravdu. Tada bi najbogatiji darodavci bili najpravedniji.

### *Ljudi*

Ljudima nije dato da saznaju suštinu stvari, konačnu istinu, krajnje uzroke i svrhu sveta kako bi sa njima uskladili pravno regulisanje.

Ljudska bića lišena osećaja za moralnost pripadaju zoološkom svetu, a ne humanoidnom. Budući da su samo biološki sazdana kao ljudska bića, danas se u medicinskom rečniku jednostavno nazivaju – psihopate.

Možda tvrdnja da se više uči iz promašaja nego iz pogodaka važi za sve ljudske poduhvate, a ne samo za pravne poduhvate.

Ljudski rod je oduvek težio ne samo ka dostizanju istinitosti i ispravnosti, već i lepote.

### *Milosrđe*

Milosrđe je poželjno ali nije dovoljno, jer se njime ne menjaju pravila društvenog iskorišćavanja siromašnijih od bogatijih.

Pravda i milosrđe su u isto vreme vrhovni ciljevi svake normalne države i normalnog prava. Oni to nisu samo kad su država i pravo izopačeni, a izopačeni su kad su tiranski.

### *Nauka*

Kao da je zaboravljeno da ispravno naučno gledište mora da polazi od onog što je naučno dokazano ili barem objektivizovano, a ne od onog što je rezultat vlastitog uviđanja stalnog ili neizbežnog u ljudskoj prirodi i društvu, jer je uviđanje krajnje promenljivo, pa dakle, relativno, a time naučno nevažno.

### *Ontologija*

Ontologija je radoznalost ljudskog duha i duše na delu, sučeljena sa bezdanima neznanja, nepoznanica i nemogućnosti. Nastala je iz očajja ljudske duše koja nije sposobna da do kraja spozna sebe. To ograničenje čoveka čini tragičnim (tedicijskim) bićem.

### *Pravo*

Čak i najjednostavnije pravo mora da pronade zadovoljavajuća rešenja u svim situacijama koje nastaju u ljudskim i društvenim odnosima u kojima se pojavljuju sporovi i sukobi.

Budući da se pojam prava proširuje do skoro nezamislivih granica, to se može pomisliti da se ono iz jedne tradicionalne idealističko-realističke pojave pretvara u jednu nadrealističku pojavu.

Postoji pravo i postoje tvrdnje o tome šta je pravo. Ta nesrazmera jasno pokazuje da se pravo nikada ne podudara sa svojim pojmom i definicijom. Pravni svet pokazuje da je dualizam prirodnog i pozitivnog prava suštinski prividan.

Definicije su uvek siromašnije od pojma i pojave. Kad se određuje pojam prava, kreće se od pojave, a kad se definiše pravo, od njegovog pojma. I nikada se ne dešava da se ove stvari sasvim podudare. Glavni uzrok je nesavršenost pojmovi i jezika. Očigledno, stvarne ljudske mogućnosti za saznavanje, određivanje i definisanje prava ograničene su, a granice nepouzidane.

Pravo postoji zbog ljudi, a ne ljudi zbog prava.

Pojam prava je relativan i promenljiv, jer je naše znanje o pravu uvek nedovoljno i nepouzđano.

Obim prava nije moguće pouzđano odrediti, kao ni njegov sadržaj. Iako je pravo lako nazvati pravednim, teško je učiniti da ono zbilja bude pravedno.

Pravo nikad ne može da postane sama pravda, ali ponekad može da bude pravično.

Svako pravo je suštinski nepravedno i tek ponekad pravično. Ali, pravo ne sme da postane izopačeno i da postojano proizvodi nepravdu. Pravičnost je ta koja koja ga spasava od iskušenja da postane potpuno nepravedno.

Izgleda da pravo danas gubi svoj izvorni smisao i postaje sve više vrednost po sebi, a možda i "religija" jednog dehumanizovanog, transhumanistički zamišljenog sveta u nastajanju zasnovanog na strahu, svepoznatosti i preciznosti.

Kad bi se pravo potpuno odvojilo od pravde, tad bi postalo jedna "razobrućena sila" koja bi na kraju samu sebe uništila.

### *Pravo i kultura*

Svaka država raspolaže pravom. Gde nema prava, tamo je varvarstvo. A varvarstvo je oznaka za bezvlašće i anarhiju. Ono je *per definitionem* negiranje svake civilizacije i kulture, svakog prava i države. Zbog toga se kaže: pravo – to je civilizacija!

Pravilo je da svako pravo sadrži u sebi odgovarajući civilizacijski i kulturni obrazac. Ako se može smatrati da svaka civilizacija sadrži u sebi izvestan stepen kulture, to još nije dovoljno da njene izvedene pojave, kakva je pojava i pravo, odmah i po nekakvom automatizmu steknu to svojstvo. Pravo, dakle, može da bude civilizovano a nekulturno sa stanovišta nekog drugog kulturnog obrasca. Ali, pravo ne može da bude kulturno a necivilizovano.

Nema "boljih" i "gorih" u istom kulturnom krugu. Postoje samo uspešno i neuspešno primenjeni kulturni obrasci.

Civilizacija i kultura nisu isto, izuzev ako se kulturi prida toliko široko značenje da se ona izjednači s civilizacijom. Unutar iste civilizacije može da postoji više kultura, ali unutar iste kulture ne može da postoji više civilizacija.

Država i pravo ne mogu da budu necivilizovani, ali mogu da budu nekulturni.

Nije svaki oblik države kulturnan samo zato što predstavlja civilizacijski obrazac.

Budući da pravo i umetnost pripadaju istom civilizacijskom i kulturnom krugu, to dele iste vrednosti i sredstva izražavanja (govor, gestikulacija, odeća, oznake, objekte itd.).

Pravo se često smatra jednim "modus operandi", pukim sredstvom ili dodatkom obezluđenom i umreženom (bivšem) ljudskom biću. A to više ne može da bude predmet estetike, jer je ona odbačena zajedno sa ljudskošću. Te pogubne ideje se danas sve češće unose u sisteme prava najrazvijenijih zemalja s ciljem da se njihovom zloupotrebom pravno ograniči i zatre još nešto malo preostale ljudske slobode. Savremena razvijena društva slobodu napuštaju u korist sigurnosti, a demokratiju u korist bezbednosti. Sve češće se podržavaju militaristički i poli-

cijski obrasci estetičnosti (od amblema i uniformi do službenih procedura i parada) zasnovani na sveobuhvatnom i neprestanom praćenju i kontroli ljudskih misli i postupaka. U takvim totalitarnim društvima individualnost postaje greh. Greh postaje i sposobnost ljudi da u svojim delima izraze lepotu koja je svetu od Boga data, a ne stvorena nekakvim spontanom samouređivanjem pojava u njemu.

### *Pravna država*

Zapamćeno i dokumentovano dvovekovno iskustvo potvrđuje da su ideja, oblik i sadržina pravne države često i rado zloupotrebljavani od autokrata koji su smatrali da je za njih korisnije da pravnu državu prilagode svojim zahtevima, nego da je formalno ukinu. To je (npr.) bio slučaj s nacionalsocijalističkom ili socijalističkom pravnom državom, a slično se događa i danas zloupotrebom ustanove vanrednog stanja u nekim razvijenim pravnim državama Zapada, u kojima kao da je zaboravljeno da opšta obavezanost pravom isključuje čak i prikrivenu autokratsku samovolju i pravnu neodgovornost nosilaca javne vlasti.

Ukrštanjem sile i prava nastaje civilizacija, a etike i estetike kultura.

Da su ljudi želeli pravdu, pravna država im ne bi bila potrebna. Dovoljno bi bilo pridržavanje Dekaloga, tj. Deset Božjih zapovesti.

### *Pravda*

Pravda predstavlja vrhunsku vrednost kao istina, jer neistinita pravda ne postoji. Takva "pravda" je krivda. A krivda nije poželjna vrednost, osim u izopačenim ("trogloditskim") društvima. U njima se postojano nanošenje krivde predstavlja i doživljava kao pravda iako se radi o najvećoj mogućoj izopačenosti koja je sušta suprotnost ideji, vrednosti i vrlini pravde. Stalno nanositi krivdu, ako je to uopšte moguće (jer ni đavo nije sasvim crn) – dosadno je, barem kao i biti stalno lično pravedan i zbog toga blažen. Tajna je u promeni koja pokreće ljudske živote i zajednice.

Pravda ne dozvoljava da neistina bude istinita, dok pravo to dozvoljava. Glavni cilj prava je ispravna primena pravila, a ne njihova istinitost.

I pravda se menja uporedo s promenom shvatanja istine zasnovane na naučno utvrđenim činjenicama. Upravo je obratno slučaj s pravom koje se menja i kad se istina zasnovana na nespornim činjenicama ne menja, jer se stvaranje i primena prava u najboljem slučaju zasnivaju na ispravnom i tačnom tumačenju činjenica koje čak ne moraju da budu naučno utvrđene kao istinite, niti filozofski naznačene kao moguće istinite.

Pojam pravde je krajnje neodređen, a prava nepouzdan.

Iako ljudski nikad ne može da se dosegne apsolutno saznanje pojma pravde, pa čak ni pojma prava, mogu barem da se predlože sve bolji odgovori na tu većitu ljudsku zapitanost. A možda je odgovor sasvim očigledan. Dao ga je Pindar (*Pindar*), lirski pesnik iz Tebe u V–IV veku pre n. e., koji je ustvrdio: “Jedan rod bogova su i ljudi”.

Pravda predstavlja vrednost po sebi, i to vrhunsku ljudsku vrednost, jer potiče od istine a teži ka milosrđu. I uvek je srazmerna. Može da odstupi, ali samo u korist, a ne na štetu počinoca ogrešenja. Zbog toga se kaže da je srazmernost pravde najbolja kad je istina začinjena milosrđem.

Pravda se sastoji u srazmernosti, a ne jednakosti koja je želja potlačenih.

Pravda ne teži ka slobodi već ka istinitosti, dok pravo dodatno ograničava slobodu ljudi budući da ne mora da bude istinito već samo ispravno primenjeno,

Pravda i pravo su najveće dobro mira.

### *Pravičnost*

Pravičnost je pravda na delu.

### *Pravda i pravo*

Pravda predsedava nad pravom kao istina nad zabludama i lažima.

Koliko je veliki značaj pravde pokazuje i ovo: nijedan sud se ne zove sud prava, ali se mnogi nazivaju sudovima pravde. Možda bi trebalo da se zovu “Sudovi pravičnosti”, a ne “Sudovi pravde”. Pravda je ljudski nedostižna, ali pravičnost nije i bliža je pojmu “normalnog” prava koje zahvaljujući pravičnosti može nezasluzeno da se smatra “pravednim” pravom.

Pravda ili barem osećaj za nju predstavlja generičko čovekovo svojstvo, dok to s pravom nije slučaj jer nije reč o urođenom već stečenom osećaju za društvenost koji nameće civilizovanost;

Pravda je sinonim za istinu, a pravo za ispravnost. Pravda ne dozvoljava da neistina bude istinita, dok pravo to dozvoljava.

Pravda predsedava nad pravom, a ne pravo nad pravdom, jer sila nije dovoljna i bez pravde je besmislena.

Bez spoja pravde i prava, pravda postaje nepouzdana a pravo nasilničko. Potrebno je da pravo bude barem nadahnuto pravdom, kao i da se pravda barem jednim svojim delom preliva u pravo i operacionalizuje u njemu. To je mesto susreta i spajanja istinitosti pravde sa ispravnošću prava.

Ukrštanjem pravde i prava stvoren je pojam pravne pravde. To se može smatrati uspešnim pokušajem pravnika da uzvise pravo njegovim približavanjem pravdi.

Jednako postupati s nejednakima predstavlja istu nepravdu kao i neposredno činiti krivdu. To se ne može smatrati stanjem uspostavljene pravednosti. Ako je opšte dobro ikad dosegnuto, to je bila kratkotrajna pojava u malobrojnim civilizovanim ljudskim zajednicama.

Pravo se nužno izopačuje kad se odvoji od pravde, čija srazmernost predstavlja njeno glavno obeležje. Srazmernost pokazuje da postoje organizacija i red. Ali, dostizanje, održavanje i usavršavanje srazmernosti kao merila i sklada kao stanja uspostavljene pravednosti povezano je s naprezanjem, s trošenjem ljudske energije nasuprot delovanju univerzalnog zakona entropije. Na primer, četiri do pet puta je teže uspostaviti red, nego narušiti ga; mnogo je lakše razarati nego stvarati, rušiti nego graditi, biti nepravedan nego pravedan, zlonameran umesto bronameran. Ovog prvog se većina ljudi redovno pridržava. Verovatno se u toj činjenici nalazi odgovor zašto ljudi jedni drugima nanose zlo i krivdu, kao i zašto se svi ljudski poreci menjaju i propadaju. Uvek je lakše delati poduprt snagom entropije nego nasuprot njoj. Red je naporan, a pravda teško dostupna. Ipak, srazmernost, sklad, pa čak i harmonija, postoje u svetu i ispoljavaju se u obliku pravde koja se povremeno preliva u pravo zahvaljujući “tihim i pristojnim ljudima” koji još postoje i nisu lišeni osećaja za pravdu. Za uzvrat, i da ne bi bilo nasilničko, pravo treba da bude što je moguće više ljudsko. A ljudsko je kad je saobraženo s pravdom i moralom.

Da li se može govoriti i o stepenima pravednosti? Upravo to žele da postignu zagovornici proceduralne pravde, da pokažu kako i relativizovana pravda može da bude istinita, a ne samo ispravna. Tako nešto se susreće i u svakodnevnom životu, kad ljudi za poluistinu tvrde da je istina. Da li se to može tvrditi i za nekakvu “polupravdu-polukrivdu” – da uopšte nije krivda, već pravda?

Iako slepa i spora, pravda ne postoji zbog prava već zbog istine, a pravo često nije istina, pa čak ni ispravnost.

### *Proceduralna pravda*

Proceduralna pravda ne postoji dok pravda postoji, samo ona nije proceduralna, kao ni pravičnost, koja se može smatrati operativnim i primenjivačkim oblikom pravde, “pravdom na delu”.

Pravo samo preko pravičnosti može da služi ostvarenju ideje pravde, a ne preko proceduralne pravde.

Proceduralna pravda ne postoji, ali se do pravde može doći ispravnim postupcima. I obratno, pravda postoji, ali ona nije proceduralna, što nije ni pravičnost. Procedura je jedino ispravno sredstvo prava, ali pravo nije jedino ispravno sredstvo pravde.

### *Pravda i moral*

Prednost treba dati moralu nad pravdom, tj. dobru nad istinom, čovekoljublju nad činjenicama, jer je ljudsko milosrđe iznad pravde. Ono začinjava pravdu kao što pravda začinjava pravo.

### *Pravo i moral*

Budući da je nastanak morala suštinski povezan s nastankom modernog čoveka (*homo sapiens*), to je očigledno da su prvo morale da nastanu moralne norme. One su najstarije i takoreći prvobitne u odnosu na sve druge.

Može se živeti bez prava, ali nije moguće živeti bez morala. U odnosu na moral, sve druge vrste normi predstavljaju kasnije stvorene ljudske konvencije. Samo je moral praroditeljski izvoran.

Moralne su sve norme koje nalažu poštenje i istinoljubivost. Budući da je čovekovo generičko svojstvo da je moralno biće, nasuprot moralnim nakazama, osećajem za moralnost natopljeni su svi čovekovi postupci i sve čovekove tvorevine. Nevolja je što nisu natopljeni istim sadržajem ili barem ne u istoj meri.

Najvažnija je da moral ili osećaj za moralnost predstavlja generičko čovekovo svojstvo. Reč je o izvornom osećaju za ljudskost koji je urođen ljudskim jedinkama. Sa pravom to nije slučaj. Ono je proisteklo iz nužnosti održavanja zajedničkog života ljudskih jedinki, njihovog saživota. Reč je o stečenom osećaju za društvenost koji nameće civilizovanost.

Razdvajanje morala od prava je dovelo do krajnjeg relativizovanja nekad apsolutno shvaćenih vrednosti o tome šta je dobro a šta loše, kao i do moralne i pravne korumpiranosti. Geslo savremenog etičkog relativizma, koje danas vlada u porodici kao i u društvu, glasi: uradi sve što ti se čini ispravnim, čak i kad to nije, jer je sve dozvoljeno.

Pravo se nužno izopačuje kad se odvoji od morala, dok podudaranje morala i prava treba da spreči da se mudrost koristi za spletku, pamet za podlost, a hrabrost za bezobrazluk.

### *Svet*

Ovaj svet se zbilja menja zbog uticaja podsticajnih i prihvatljivih ideja, ali ovom svetu same ideje i zamisli nisu dovoljne.

Savremena društva su konformistička. Neizvesnost slobode su zamenila za sigurnost udobnosti.

### *Srazmernost*

Srazmerno je i ono što je jednako, i ono što je nejednako. Ali, nije svaka srazmernost pravedna.

Srazmernost je oznaka za pravdu, koja kao najviša vrednost nije samo istinita već je i lepa zbog svoje istinitosti.

### *Sloboda*

Sloboda nije samovolja jer je samovolja nedosledna i nepouzdana.

Ne kaže se tek tako da je cena ljudske slobode neprestana budnost građana.

Bez slobode čovek nije ništa više od jednog biološki sazdanog bića.

Čovek se rađa slobodan, a čim se rodi postaje neslobodan. To je neizmerno kratak trenutak odistinske slobode, zbog čega se možda вреди roditi.

Sloboda je pre stanje svesti nego stanje stvari, jer od pamtiveka postoji samo jedan poredak. Zove se robovlasništvo. A ono je smrtni neprijatelj ljudske slobode.

### *Svojina*

Ono što je “Moje”, to nije “Tvoje”, ili, ono što je moje, to nije ni “Naše” ni “Vaše”. Samo je Moje. Ipak, shvatanje svojine je vremenom preoblikovano: prvo tako da ono što je moje bude i tvoje (npr., ortakluk), zatim da ono što je moje i tvoje bude naše (npr., korporacija), a na kraju i da ono što je moje i naše postane vaše (npr., potpuno podržavljenje svojine u tzv. socijalističkim porecima).

### *Tolerancija*

Tolerancija pokazuje da još nije iščezla razumnost podržana osećajem za pravdu i lično poštenje.

### *Teorija i filozofija*

Veza teorije i filozofije je tanana, a nauke i filozofije relativna, jer između njih postoji bezbroj finih preliva koje samo treba otkriti novim istraživanjima.

### *Čovek*

Čovek nije samo racionalno već i intuitivno biće. Time se može objasniti zašto ima toliko pogrešnih predstava o istini, pravdi i njenim vrstama.